

УДК 349.6

Н. Р. МАЛИШЕВА,
доктор юридичних наук

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ, ЩО ВИНИКАЮТЬ У ЗВ'ЯЗКУ З АКТИВНИМ ВИДАЛЕННЯМ КОСМІЧНОГО СМІТТЯ

На прикладі конкретного міжнародного космічного проекту «LEOSWEEP», у реалізації якого бере участь Міжнародний центр космічного права при Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України, у статті проаналізовані правові проблеми, що виникають у зв'язку з активним видаленням космічного сміття.

Ключові слова: космічне сміття, космічний об'єкт, видалення об'єктів космічного сміття, міжнародне космічне право, національне космічне законодавство, проект «LEOSWEEP».

Малышева Н. Р. Международно-правовые проблемы, связанные с активным удалением космического мусора

На примере конкретного международного космического проекта «LEOSWEEP», в реализации которого принимает участие Международный центр космического права при Институте государства и права имени В. М. Корецкого НАН Украины, в статье проанализированы правовые проблемы, возникающие в связи с активным удалением космического мусора.

Ключевые слова: космический мусор, космический объект, активное удаление объектов космического мусора, международное космическое право, национальное космическое законодательство, проект «LEOSWEEP».

Nataliia R. Malysheva. International legal problems associated with the active space debris removal

On the the International Space Law Center under Institute of State and Law named after VM Koretsky (National Academy of Sciences of Ukraine), this article analyzes the legal issues arising in connection with the active space debris removal.

Key words: space debris, space object, active space debris removal, International Space Law, national space legislation, LEOSWEEP project.

Упродовж останнього десятиліття проблема космічного сміття набула ознак однієї з найактуальніших проблем сучасної космонавтики.

Космічне сміття, також відоме як орбітальне сміття (США), могло б чинити космічні відходи, є сукупністю штучних нефункціонуючих об'єктів на орбіті навколо Землі – супутників, що, будучи запущені в космічний простір, використали свій експлуатаційний ресурс або з іншої причини стали нефункціонуючими, залишаючись на навколоремній орбіті; ступнів ракет-носіїв, які виводили їх на орбіту; а також фрагменти розпаду чи зіткнень космічних об'єктів, продукти їх ерозії чи іншої деградації. Такі об'єкти (їх частини) створюють реальну, геометрично зростаючу загрозу чинним космічним об'єктам (супутникам, космічним станціям), у тому числі пілотованій космонавтиці, суттєво обмежуючи доступ людства як до ближнього, так і до далекого космосу.

Станом на 2009 р. на навколоремній орбіті нижче 2000 кілометрів було зареєстровано та відстежувалось приблизно 19000 об'єктів сміття завбільшки

5 см і приблизно 300 000 об'єктів від 1 до 5 см¹, причому їх потік тут є щільнішим за метеоритний. Це серед іншого пил від твердопаливних ракетних двигунів, продукція ерозії поверхні космічних об'єктів, зокрема, відшарування фарби, чи рештки замороженої охолоджуючої рідини з атомних супутників.

Так, на орбіті Міжнародної космічної станції в діапазоні 300 – 400 км було зареєстровано понад 2000 можливостей зіткнень і приблизно стільки ж – у діапазоні від 800 до 900 кілометрів. І тільки завдяки наявності в МКС спеціального екранування вдавалося уникати серйозних збитків; однак зіткнень з уламками завбільшки 10 см вдається уникати лише шляхом маневрування².

Офіційний статус на міжнародному рівні проблема отримала після доповіді Генерального секретаря ООН під назвою «Вплив космічної діяльності на навколишнє середовище» 10.12.1993 р., де особливо відзначено, що проблема має міжнародний, глобальний характер: немає засмічення національного навколосемного космічного простору, є засмічення космічного простору Землі, що однаково негативно впливає на всі країни.

Масштаби проблеми та темпи її розвитку посилюють міждисциплінарний інтерес фахівців космічної сфери, який дедалі активніше зосереджується на вирішенні питань мінімізації техногенного сміття. Не стоять осторонь від розв'язання відповідного завдання й правознавці.

Проблему на макрорівні можна розглядати в двох аспектах: 1) мінімізація утворення космічного сміття; 2) забезпечення видалення вже наявного у космосі техногенного сміття. Звичайно, технічно простіше запобігти будь-якому небезпечному явищу, аніж долати його наслідки. Однак реалії сьогодення складаються так, що за попередній нетривалий період розвитку космонавтики засміченість космосу набула таких масштабів, що лише заходами з мінімізації утворення нового сміття проблему не розв'язати. Тому різні космічні держави зосереджують свої зусилля на пошуку найбільш ефективних, безпечних, економічно та технологічно доцільних шляхів активного видалення космічного сміття з найбільш «завантажених» орбіт: низької навколосемної – нижче 2000 км (ННО), геостационарної (ГСО) та сонячно-синхронної (ССО).

Одна із найбільш перспективних технологій видалення крупномасштабно-го космічного сміття з ННО розробляється в рамках українсько-європейського проекту “LEOSWEEP”, що виконується в межах сьомої рамкової програми ЄС. Технологічно проект передбачає створення можливості активного видалення сміття з допомогою іонного пучка, який походитьиме із борту космічного апарату (умовна назва – «Пастух»), розташованого перед об'єктом сміття, що безконтактно впливатиме на об'єкт, поступово зсуваючи його та виводячи з орбіти. Правовий супровід проекту здійснюється Міжнародним центром космічного права при Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Далі супинимось на низці правових проблем, які постали перед розробниками проекту. При цьому є розуміння необхідності опрацювання правових проблем до початку реалізації проекту, оскільки відповідні питання є певним чином визначальними для вибору технічних рішень проекту.

Правові засади мінімізації засмічення космосу можуть розглядатися крізь призму двох аспектів: 1) формально-юридичного (чим регулюється); 2) змістовного (як регулюється). Почнемо з першого.

Насамперед зазначимо, що міжнародне космічне право взагалі не оперує поняттям «космічне сміття». Ця галузь міжнародного права створювалася в 60 – 70-х роках ХХ століття, коли космонавтика тільки робила перші кроки та домінував підхід до космічного простору як до безмежного; необмеженою вважалася також ємність космічних орбіт (концепція «відкритого неба», запуски в космос за принципом «вистрелити й забути»). Тому закономірно, що жоден із п'яти основних договорів ООН з питань космічного простору не містить вимоги «прибирання» своїх не функціонуючих об'єктів з орбіти, що дає підстави більшості держав-засмічувачів відмежовуватися від цієї проблеми, будучи впевненими в безкарності такого підходу.

Наведене не означає, що у відповідній сфері існує повний правовий вакуум, заповнити який не здійснюються жодні спроби. Певні кроки по формуванню міжнародно-правового режиму поводження з космічним сміттям робляться під егідою різних міжнародних організацій, як універсального, так і регіонального характеру. Кілька спеціальних юридичних інструментів розв'язання проблеми було, зокрема, вироблено:

– Міжагентським координаційним комітетом з космічного сміття (IADC) – Керівні принципи щодо попередження утворення космічного сміття³;

– Комітетом з космічних досліджень (COSPAR)⁴ – Політика планетарного захисту⁵;

– Комітетом ООН з питань космосу (UN COPUOS) – Керівні принципи Комітету з використання космічного простору в мирних цілях щодо попередження утворення космічного сміття⁶.

Міжнародною організацією зі стандартизації в останні роки у відповідній сфері прийнято низку міжнародних стандартів. Серед них: ISO 24113: 2011 «Космічні системи. Вимоги запобігання утворенню космічного сміття» (Space systems – Space debris mitigation requirements). – Technical Committee ISO/TC 20, Aircraft and space vehicles, Subcommittee SC 14, Space systems and operations⁷.

Європейське космічне агентство у 2000 р. ухвалило Резолюцію про охорону космічного середовища від засмічення; у 2004 р. – Європейський кодекс поведінки для обмеження космічного сміття⁸; а у 2014 р. – *Політику Європейського космічного агентства для агентських проектів з мінімізації космічного сміття*⁹.

У всіх документах міжнародних організацій привертають до себе увагу такі обставини. По-перше, основний акцент у них робиться на запобіганні утворенню нового сміття, тоді як питання видалення вже існуючого техногенного сміття розглянуті схематично, у сенсі того, чого слід досягти, а не це має бути зроблено. По-друге, всі вони за змістом приблизно збігаються і перехресно посилаються один на одного, невелика відмінність існує лише в юридичній силі цих документів, хоча, строго кажучи, жоден з них не має обов'язкової сили, **всі вони мають рекомендаційний характер, тобто є актами т. зв. «м'якого права»**. Більшість держав використовують їх як індикативний (довідковий) матеріал при встановленні національних рамок обмеження космічного сміття. Проте, мабуть, найбільш високим (хоча й рекомендаційним) є юридичний статус документа UN COPUOS, оскільки членами цього Комітету ООН на

сьогодні є вже понад 70 держав, а спостерігачами – до 10 міжнародних організацій, тоді як до складу IADC на початок 2016 р. входять спеціалізовані агентства лише 12 країн (Китаю, Франції, Італії, Індії, Німеччини, Великої Британії, РФ, України, США, Японії, Канади, Кореї) та ЄКА, 4 члени якого (космічні агентства Франції, Італії, Німеччини та Великої Британії) самі є повноправними членами IADC. По-третє, практично всі рекомендації міжнародних організацій ставлять лише техніко-технологічні цілі, практично не зачіпаючи суто правових питань; мабуть, лише частково ці аспекти включені до стандарту ISO 24113: 2011, причому шляхом посилання на договірну базу ООН з космосу. По-четверте, всі наведені документи, звертаючись до держав і відзначаючи свій рекомендаційний характер, вказують на те, що *впровадження вимог, що в них містяться, слід здійснювати через створювані національні інструменти або через угоди між зацікавленими державами*.

Останній момент є важливим дороговказом в умовах, коли на міжнародно-правовому рівні до теперішнього часу немає обов'язкових інструментів, що стосуються космічного сміття. Слід при цьому зазначити, що багато держав відгукнулися на ці заклики, включивши вимоги щодо мінімізації засмічення орбіт до своїх національних законодавств.

Вивчаючи національні інструменти мінімізації космічного сміття, ми насамперед звертаємося до спеціальних національних законів про космічну діяльність. За нашими даними, такі спеціальні закони ухвалені на даний момент у 18 державах світу: Австралія (1998), Австрія (2011), Бельгія (2005, в ред. 2012), Канада (2012), Китай (2003), Німеччина (2007), Казахстан (2012), Нідерланди (2006), Норвегія (1969), Республіка Корея (2005), Російська Федерація (1993, з наступними змінами), ПАР (1993 з наступними змінами), Швеція (1982), Україна (1996 з наступними змінами), Велика Британія (1986), США (1958, 1998), Франція (2008), Японія (1969).

Звичайно, далеко не у всіх національних космічних законах є норми, що регулюють поведінку з космічним сміттям. У спеціальні закони про космічну діяльність такі статті стали включатися лише в XXI ст., причому здебільшого в його другому десятилітті. Так, у Законі Австрії «Про відкритий космос» 2011 р. цим питанням присвячено статті 4–5, якими, зокрема, надається обов'язкова юридична сила механізмам мінімізації космічного сміття, передбаченим Керівними настановами IADC, причому важливо, що відсутність розроблених вимог щодо космічного сміття зумовлює ненадання дозволів на космічну діяльність. Закон також зобов'язує використовувати при плануванні відповідних заходів Європейський кодекс з мінімізації космічного сміття та стандарт ISO 24113.

Закон Бельгії «Про діяльність щодо запуску, управління польотами, керівництву космічними об'єктами» 2005 р. (ст. 4, 5, 8) вимагає при вирішенні питань мінімізації космічного сміття керуватися рекомендаціями міжнародних організацій, а саме: UN COPUOS, IADC, ITU – R S.1003, а також Європейським кодексом з питань космічного сміття.

Цікаві та деталізовані вимоги з аналізованих питань містить законодавство Канади. Зокрема, Циркуляром по ліцензуванню космічних станцій 2014 р. для

отримання ліцензії потрібно обов'язково мати План дистанційного усунення супутника. Встановлені також вимоги до ліцензіатів з розроблення плану знищення, де необхідно вказати, який метод використовується, його надійність; орієнтовна тривалість процесу видалення; кількість сміття, яке досягне Землі, розмір, територія ураження; рівень надійності, його розрахунок; назви і кількість небезпечних матеріалів, що містяться в кожному супутнику наприкінці експлуатації; орбітальні елементи, час усунення для кожного супутника; оцінка засміченості космосу внаслідок випадкового вибуху, орбітальної несправності, умисної поломки, і заходи, спрямовані на зменшення впливу космічного сміття. Видалення сміття з ГСО, за законодавством Канади, слід здійснювати відповідно до норм, розробленими ITU-R S. 1003-2; що ж стосується інших орбіт (не геостационарних) – відповідно до кращих практик, які застосовуються в цій царині.

Активно розробляються стандарти та рекомендації щодо обмеження космічного сміття в США¹⁰.

Слід вказати, що спеціальні інструменти з мінімізації сміття прийняті і в деяких країнах, які не мають спеціальних законів про космічну діяльність.

Про наявність обов'язкових юридичних інструментів з мінімізації космічного сміття повідомили ООН, крім названих, такі держави, як: Франція, Німеччина, Італія, Японія, Нідерланди, Нігерія, Велика Британія, США, РФ, а також Україна.

Загалом, за інформацією, отриманою на даний момент Юридичним підкомітетом UN COPUOS від 22 держав, рівно половина з них мають власні національні інструменти з мінімізації засмічення космосу, багато з яких затверджені не на законодавчому, а на підзаконному рівні, в т.ч. в Україні¹¹.

В Україні Закон «Про космічну діяльність» не регулює питань космічного сміття. На підзаконному (відомчому) рівні у 2006 р. НКАУ затверджений стандарт УРКТ-11.03 «Правила космічної діяльності в Україні». Обмеження засмічення навколосезонного космічного простору при експлуатації космічної техніки. Ці Правила є обов'язковими для всіх суб'єктів космічної діяльності та поширюються на всі космічні апарати, включаючи ті, що створюються на замовлення іноземних організацій, якщо інше не передбачене зовнішньоекономічним договором, а також на засоби їх виведення. У цілому Правила підготовлені відповідно до рекомендацій міжнародних організацій і містять всі необхідні вимоги щодо мінімізації космічного сміття. При цьому важливо, що Правила підкреслюють контрольні обов'язки Українського Центру контролю космічного простору в частині спостереження та реєстрації орбітальних параметрів великогабаритних фрагментів космічних об'єктів, зареєстрованих Україною, експлуатація яких припинена, прогнозу еволюції їх орбіт тощо (п. 9.2–9.3).

Слід у цій частині зробити ремарку: відомо, що в усьому світі основним механізмом забезпечення державою виконання відповідних вимог до теперішнього часу був механізм ліцензування суб'єктів космічної діяльності, коли держава через уповноважений орган, надаючи дозвіл суб'єктам космічної діяль-

ності, перевіряє відповідність запланованої діяльності певним вимогам. В Україні також з часу введення в дію Закону про космічну діяльність таке ліцензування здійснювалося, будучи врегульовано як на законодавчому, так і на підзаконному рівні. Однак 28.06. 2015 р. набрав чинності Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності», ст. 7 якого визначено види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню. На жаль, з метою т. зв. «дерегуляції» та істотного скорочення ліцензованих видів діяльності, ліцензування всіх видів космічної діяльності з сфери регулювання цього Закону взагалі було виключено¹².

Підсумовуючи короткий огляд формально-юридичних аспектів мінімізації космічного сміття, зазначимо, що в умовах відсутності спеціальних договірних міжнародно-правових механізмів поводження з космічним сміттям, процес запобігання техногенному засміченню космосу, а також активного видалення об'єктів сміття з найбільш завантажених орбіт повинен скеровуватися положеннями п'яти основних договорів ООН з космосу (особливо загальними нормами екологічного забарвлення, такими як ст. IX Договору з космосу), а також рекомендаціями, настановами міжнародних організацій, національним законодавством, угодами між зацікавленими сторонами, а також напрацьованими кращими практиками.

Застосування чинної міжнародно-правової бази до правовідносин щодо обмеження засмічення космосу, однак пов'язане з низкою проблем. Вони походять від: відсутності правових визначень базових термінів та їх неоднакового тлумачення; відсутності чітких механізмів реєстрації космічних об'єктів та відповідальності за порушення встановлених у цій частині правил; різної практики держав запуску щодо реєстрації космічних об'єктів; системи зв'язків між державою реєстрації та всіма державами запуску (якщо їх декілька), обсягу та строків поширення юрисдикції держави реєстрації над космічними об'єктами, відповідальності за шкоду, спричинену при видаленні сміття з орбіти; застосовності та меж дії національного законодавства в конфліктних ситуаціях; ліцензування діяльності з видалення космічного сміття, особливо в міжнародних проектах, деяких інших проблем.

Ключовим питанням, від якого значною мірою залежить поширення міжнародного космічного права на регулювання відносин щодо боротьби з засміченням космічного простору, є тлумачення самого поняття «космічного сміття». Узагальнене визначення цього терміна на основі великої кількості керівництв, міжнародних і національних стандартів є зрозумілим на науково-технічному рівні, але недостатнім при вирішенні міжнародно-правових проблем. Чому? Тому що міжнародне космічне право, не оперуючи поняттям космічного сміття, широко застосовує поняття космічного об'єкта* . Для нашого дослід-

* Слід зазначити, що поняття «космічний об'єкт» також не є визначеним у міжнародних договорах з космосу. І хоча такі спроби робилися (зокрема, у процесі розроблення Конвенції про відповідальність 1972 р.), жодна пропозиція не отримала консенсусу, а тому визначення не набуло міжнародного договірної характеру. Незважаючи на це, міжнародно-правовий режим космічних об'єктів є доволі чітко визначеним.

ження важливо розуміти, чи можна міжнародно-правовий режим космічного об'єкта поширити на космічне сміття – повністю або частково. Чітких правових орієнтирів на цей рахунок не існує. А доктринальні погляди у відповідній площині розходяться. Частина правознавців вважають, що космічні об'єкти, що вийшли з ладу або з-під контролю, а також створені в результаті вибуху осколки не повинні розглядатися як космічні об'єкти або їх складові (в сенсі міжнародного космічного права), зокрема, шкода, заподіяна таким сміттям, перебуває поза сферою дії Конвенції про відповідальність.

Інші дослідники (таких більшість) вважають, що космічне сміття повинне охоплюватися поняттям космічного об'єкта (його складових частин), а значить і відповідним правовим режимом. Питання складне й неоднозначне: адже у всіх визначеннях космічного сміття мова, крім цілих об'єктів, йдеться про фрагменти, уламки, супутні чи похідні компоненти тощо. Причому в космосі знаходяться сотні тисяч об'єктів сміття, які найчастіше неможливо ідентифікувати, а у разі заподіяння шкоди таким об'єктом – покласти відповідальність на конкретну державу. Питання потребує серйозного концептуального міжнародно-правового опрацювання.

На нинішньому науково-технічному рівні розуміння проблеми, помноженому на потреби правозастосування, пропонується виходити з того, що *статус комічних об'єктів (у сенсі юрисдикції, контролю та відповідальності) поширюється на функціонуючі та нефункціонуючі штучні об'єкти (їх частини), які знаходяться в космічному просторі та, виходячи з технічно доступних засобів, здатні бути ідентифікованими.*

Звичайно, ми розуміємо недосконалість такого підходу в частині відносності і неформалізованості поняття «технічно доступних засобів» ідентифікації космічних об'єктів. Це поняття не є сталим, слід шукати резерви вдосконалення відповідних засобів, насамперед шляхом поліпшення маркування космічних об'єктів, що запускаються в космос. Крім того, важливою запорукою ідентифікації космічних об'єктів (їх частин) є співпраця держав, передусім, тих, що мають засоби моніторингу космічних об'єктів, відстежують та супроводжують їх, з тими, хто, не маючи таких засобів, зазнає шкідливого впливу відповідних об'єктів.

Визначаючи юрисдикцію космічного сміття (тобто правовий зв'язок між відповідним об'єктом і конкретною державою), слід відповісти на питання: хто здійснює юрисдикцію, а значить і контроль над таким сміттям; які часові рамки поширення юрисдикції на космічні об'єкти, у тому числі ті, що втратили своє корисне призначення; який обсяг відповідної юрисдикції; який зв'язок між юрисдикцією і правом власності на об'єкт?

Відповідаючи на запитання «Хто?», ми передусім маємо на увазі державу запуску. Однак в умовах сучасного розвитку кооперації в космічній сфері держав запуску зазвичай є кілька. Під їх визначення, відповідно до ст. 1 Конвенції про відповідальність і ст. 1 Конвенції про реєстрацію, підпадають чотири категорії держав: 1) держава, що здійснює запуск космічного об'єкта; 2) держава, що організовує запуск; 3) держава, з території якої здійснюється запуск; 4) держава, з установок якої здійснюється запуск. Усі ці чотири катего-

рії за міжнародним правом є державами запуску, незалежно від того, до чого вони домовилися між собою.

А ось щодо того, хто зареєструє об'єкт і перебуватиме з ним у правовому зв'язку під час його знаходження в космосі, всі держави запуску повинні між собою домовитися, так само як і про те, яким чином розподілятиметься відповідальність у разі заподіяння космічним об'єктом шкоди. На це орієнтує ст. II Конвенції про реєстрацію, при цьому не закріплюючи жорстко юрисдикцію і контроль за державою реєстрації. Резолюцією ООН № 62/101 від 17 грудня 2007 р. «Рекомендації щодо вдосконалення практики реєстрації космічних об'єктів державами і міжнародними міжурядовими організаціями» рекомендовано: «Державі, з території або установок якої був здійснений запуск об'єкта, слід, якщо немає попередньої домовленості, зв'язатися з державами або міжнародними міжурядовими організаціями, які можуть бути кваліфіковані як «держави запуску», щоб спільно визначити, якій державі чи якій організації слід зареєструвати цей космічний об'єкт».

Держави запуску можуть домовитися про те, що космічний об'єкт реєструється однією державою, а юрисдикція та контроль покладаються на іншу державу запуску. Таке твердження впливає із застереження абз. 2 ст. II Конвенції про реєстрацію: «без шкоди для відповідних угод, які укладені або можуть бути укладені між державами запуску з питань юрисдикції та контролю над космічним об'єктом і будь-яким його екіпажем». Однак якщо такої угоди немає, то юрисдикцію здійснює держава реєстрації. На жаль, міжнародне космічне право не визначає правових наслідків невиконання державами обов'язку щодо реєстрації космічних об'єктів, що часто призводить до ігнорування деякими суб'єктами міжнародного права цієї норми. При цьому міжнародне космічне право не встановлює правил щодо покладання юрисдикції та контролю над незареєстрованими об'єктами¹³.

Дуже важливим для правового режиму космічного сміття є часові рамки, протягом яких космічний об'єкт знаходиться під дією норм міжнародного космічного права, тобто визначення початку й особливо закінчення відповідного строку. Космічне сміття підпадає під дію норм міжнародного космічного права з моменту запуску (спроби запуску) в космічний простір. До цього моменту статус відповідного об'єкта регулюється лише національним космічним правом. Момент припинення міжнародних правовідносин держави з космічним об'єктом є дискусійним. Доктринальні погляди тут розділилися на дві групи: 1) момент завершення корисного функціонування об'єкта; 2) весь час перебування об'єкта в космічному просторі. Ми дотримуємося другої позиції, яка підкріплюється Договором з космосу, а саме його ст. VIII: «Держава, до реєстру якої внесений об'єкт, запущений у космічний простір, зберігає юрисдикцію та контроль над таким об'єктом і над будь-яким екіпажем цього об'єкта **під час їхнього перебування в космічному просторі**, у тому числі й на небесному тілі. У зв'язку з цим не можемо підтримати позицію російських учених-міжнародників, які вважають, що достатньо державі реєстрації поінформувати Генерального секретаря ООН про ліквідацію космічного об'єкта або про відмову від суверенних прав на нього, як міжнародні правовідносини юрисдик-

ційного характеру припиняються¹⁴. Вважаємо, що такий підхід є шкідливим для кардинального розв'язання проблеми космічного сміття, оскільки пропонує розглядати об'єкт, який завершив свій корисний цикл, як беззахайний, над яким ніхто не здійснює юрисдикцію та не несе відповідальності за шкоду, яка ним може бути заподіяна.

Викладені положення мають значення для реалізації проекту LEOSWEEP, у рамках якого передбачається видалення з орбіти розгінного блоку ракети-носія «Зеніт-3, що вивів на орбіту перший із зареєстрованих Україною космічних об'єктів – супутник «Січ-1». Оскільки між державами запуску (Україною та РФ) спеціальна угода не укладалася, то юрисдикцію та контроль за об'єктом, у тому числі на стадії його переходу в категорію космічного сміття, має здійснювати держава реєстрації, тобто Україна.

Закріплення юрисдикції за однією з кількох держав запуску не означає покладення саме на цю державу всієї повноти відповідальності за можливу шкоду, що може бути спричинена таким об'єктом. У цьому контексті ст. VII Договору з космосу містить чітку норму, що *кожна* держава запуску несе міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами чи їх складовими частинами на Землі, у повітряному чи космічному просторі, включаючи Місяць та інші небесні тіла, іншій державі, її фізичним чи юридичним особам. Така відповідальність держав запуску за загальним правилом ст. V Конвенції про відповідальність є солідарною, якщо держави не домовилися про інше. Однак наявність держави реєстрації в багатьох випадках спрощує порядок звернення претензій щодо компенсації шкоди.

Ще одне питання, яке важливо мати на увазі при плануванні акції з активного видалення космічного сміття, полягає в співвідношенні юрисдикції та права власності на об'єкт. У цій частині існують різні точки зору. Деякі дослідники (здебільшого не юристи) ставлять знак рівності між цими категоріями¹⁵. Наша позиція у цій частині полягає в тому, що *міжнародні правовідносини юрисдикційного характеру не зачіпають відносин права власності* на відповідний об'єкт, які залишаються сталими і за загальним правилом підпадають під дію національного цивільно-правового регулювання кожної з держав походження об'єкта (його частини). Щодо цього є пряме регулювання ст. VIII Договору з космосу, а саме: «Права власності на космічні об'єкти, запущені у космічний простір, включно з об'єктами, доставленими чи спорудженими на небесному тілі, та на їх складові частини залишаються непорушними під час їх знаходження у космічному просторі або на небесному тілі, а також після їх повернення на Землю». Сказане стосується й відносин власності на окремі частини космічного об'єкта, які належать різним суб'єктам.

Специфіка проекту видалення космічного сміття з орбіти (в нашому випадку – з ННО) пов'язана з можливістю різних сценаріїв заподіяння шкоди в процесі здійснення акції, причому шкода може бути заподіяна як об'єктом – виконавцем місії, так і самим об'єктом космічного сміття, що вилучається. Не вдаючись у межах даної статті до аналізу всіх аспектів відповідальності (це є предметом самостійного аналізу), зазначимо, що в наведеному контексті важливо визначити держави запуску як щодо об'єкта, що здійснює вилучення, так

і щодо об'єкта, який передбачається вилучати. В якості аксіоми пілотного проєкту LEOSWEEP встановимо, що вилучатись буде розгінний блок космічного апарата «Січ-1», розробленого ДКБ «Південне» (Україна), виготовленого Південним машинобудівним заводом (Україна), запущеного в 1995 р. з території Російської Федерації (космодром «Плесецьк») ракетою-носієм «Циклон-3» (Україна). Державами запуску супутника «Січ-1», таким чином, за міжнародним правом визнаються Україна та Російська Федерація. За домовленістю між ними державою реєстрації об'єкта виступила Україна*. Що стосується запланованої місії з видалення сміття, то передбачається, що вона буде здійснюватись у межах європейсько-українського проєкту, де державами запуску виступатимуть Україна (з допомогою її ракети-носія «Циклон-4» буде здійснено запуск), Європейське космічне агентство (ЄКА) або одна із його держав-членів, що буде визначена державою, що здійснює та організовує запуск); держава, з території якої буде здійснено запуск (наприклад, ЄКА або Франція, космодром Куру)**). Таким чином, Україна та ЄКА та/або його держава(и)-член(и) виступатимуть державами запуску космічного об'єкта «Пастух». Вони повинні укласти між собою угоду про те, хто з них зареєструє відповідний об'єкт, а значить, здійснюватиме над ним юрисдикцію та контроль протягом усього періоду перебування в космічному просторі, якщо про інше немає домовленості. При цьому важливо, що ЄКА може бути визнане державою реєстрації, але юрисдикцію і контроль у цьому випадку в договірному порядку слід буде покласти на одну з його держав-членів, або на іншу державу-запуску, оскільки міжнародна організація не може бути наділена такими правами.

Крім того, що чинне міжнародне космічне право не покладає обов'язку видалення сміття на конкретних суб'єктів, жодна міжнародно-правова норма чітко не встановлює коло суб'єктів, що мають *право* на активне видалення космічного сміття. Це дає підстави деяким дослідникам довільно тлумачити під цим кутом зору ст. VIII Договору з космосу. Так, Д. Е. Дарстен і Б. Верб (США) висловлюють позицію, що всякий суб'єкт (урядова або приватна компанія), що вдасться до спроби видалити космічне сміття з орбіти, може отримати позов від держави реєстрації відповідного об'єкта¹⁶. Ми вважаємо таке тлумачення ст. VIII Договору з космосу таким, що не має правового підґрунтя. Однак певні застереження щодо суб'єкта видалення все ж таки доцільно зробити. Видасться, що відповідні дії можуть вчинятися будь-якими суб'єктами, які виконали всі передбачені міжнародним правом умови щодо оповіщення, між-

* Визначення об'єкта вилучення наразі не є остаточним. Крім вказаного розглядається також варіант вилучення верхньої ступені ракети-носія «Циклон-4», яким буде виведено на орбіту супутник «Пастух», з допомогою якого буде здійснюватись місія.

** Відповідно до ст. XXII Конвенції про відповідальність та ст. VII Конвенції про реєстрацію всі положення цих актів щодо «держав» поширюються на міжнародні міжурядові організації, що здійснюють космічну діяльність, якщо ця організація заявила про прийняття на себе прав і обов'язків за відповідними конвенціями та більшість її держав-членів є учасниками як цих конвенцій (відповідно), так і Договору з космосу. Саме таким є статус Європейського космічного агентства, яке є учасником обох названих конвенцій і Договору з космосу, так само, як і більшість його держав-членів

народних консультацій, укладення договорів щодо держави реєстрації об'єкта, розподілу відповідальності, страхування тощо.

Одним із перспективних міжнародно-правових інструментів космічної діяльності, який набуває розвитку у процесі роботи значної кількості робочих, консультативних груп, у резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, рекомендаціях міжнародних міжурядових та неурядових організацій, є заходи з посилення транспарентності та підвищення обізнаності щодо космічної діяльності, що включають механізми інформування, міжнародних консультацій, можливості спостережень міжнародної спільноти за польотами «чужих» космічних об'єктів, взаємодопомоги тощо¹⁷. Екстраполюючи ці вимоги на проект LEOSWEEP, зазначимо, що до початку місії держави запуску об'єкта «Пастух» мають оповістити принаймні другу, крім України, державу запуску космічного об'єкта, який планується видаляти (в нашому випадку – Російську Федерацію) про передбачену діяльність. Способи інформування можуть бути різними. Найбільш прийнятним у нинішній політичній ситуації (коли укладення будь-яких угод між нашими державами пов'язане зі складностями) вбачається оповіщення всіх зацікавлених сторін про заплановану акцію через Генерального секретаря ООН, з пропозицією надсилати свої коментарі, заперечення чи застереження протягом чітко встановленого періоду. Відсутність такого реагування вважатиметься згодою держав запуску та інших заінтересованих сторін на проведення місії.

У зарубіжній літературі пропонуються різні економіко-правові методи, що можуть бути застосовані як до тих, хто продукує космічне сміття (зробити це дорогим і не вигідним), так і до тих, хто збирається його видаляти (передбачивши економічні стимули). Серед пропозицій – створення спеціальних фондів за рахунок платежів тих, хто передбачає запуски космічних об'єктів без програми їх наступного видалення після закінчення строку корисного функціонування, формування страхових пулів тощо. Для стимулювання операторів видалення космічного сміття розглядаються різні методи визначення вартості видалення кожного об'єкта (низки об'єктів) на базі загальних правових критеріїв з виплатою операторам із відповідних фондів, або укладення ними окремих контрактів з продуцентами космічного сміття тощо¹⁸.

Є й чимало інших правових проблем, які слід враховувати, плануючи місію з активного видалення космічного сміття, які неможливо охарактеризувати в межах однієї статті. При цьому важливо усвідомлювати, що в умовах тимчасової відсутності чи недостатності відповідного міжнародно-правового регулювання центр ваги у правовому забезпеченні місій з видалення космічного сміття повинен бути перенесений на двосторонні чи багатосторонні домовленості між учасниками конкретних міжнародних правовідносин, а також, де це можливо, – на застосування національного законодавства з відповідних питань.

1. ООН: *Аппаратам на орбите угрожают 300000 обломков космического мусора* // РИА Наука 02.10.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ria.ru/science/20091002/187328503.html>; *В НАСА определили количество космического мусора на орбите* // Военно-промышленный курьер. – 18. 04. 2013 [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://www.vpk-news.ru/news/15560>; *Космический мусор* – проблема которую нужно решать // Новости космонавтики. – 2013. – № 4. **2.** *Космический мусор* и МКС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mapgroup.com.ua/articles/interesnoznat/1388-kosmicheskij-musor-i-mks-vozmozhen-li-stsenarij-filma-gravitatsiya>; *США* построят «космическую ограду». – Корреспондент.net // 11.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/tech/space/3376770-ssha-postroiat-kosmicheskui-ohradu-smu>. **3.** *Inter-Agency Space Debris Coordination Committee Space Debris Mitigation Guidelines* // IADC 02-01 Revision 1. – September 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iadc-online.org/index.cgi?item=docs_pub. **4.** *Committee on Space Research (COSPAR). Expanding the Knowledge Frontier of Space for the benefit of Humankind* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cosparhq.cnes.fr>. **5.** *Політика планетарного захисту (COSPAR, 2002)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cosparhq.cnes.fr/Scistr/Policy.htm>. **6.** *United Nations Office for Outer Space Affairs. Space Debris Mitigation Guidelines of the Committee for the Peaceful Use of Outer Space/ UN.* – Vienna, 2010. – 10 p. **7.** *ISO 24113-2011.Space systems – Space debris mitigation requirements* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iso.org/iso/catalogue_detail?csnumber=57239. **8.** *European Code of Conduct for Space Debris Mitigation, Issue 1.0, 28 June 2004* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unoosa.org/pdf/spacelaw/sd/2004-B5-10.pdf>. **9.** *ESA Space Debris Mitigation Policy for Agency Projects* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iadc-online.org/References/Docu/admin-ipol-2014-002e.pdf>; http://www.unoosa.org/pdf/spacelaw/sd/ESA_space_debris_kitigation_for_agency_projects.pdf. **10.** *US Government Orbital Debris Mitigation Standard Practices, December 2000; NASA Standard 8719.14, Process for Limiting Orbital Debris* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iadc-online.org/index.cgi?item=docs_pub. **11.** *Общий обмен информацией и мнениями о юридических механизмах, имеющих отношение к принятию мер по предупреждению образования космического мусора, с учетом работы Научно-технического подкомитета.* – Документ ООН. – А/АС. 105/1090, пункты 154-184. **12.** *Малишева Н. Р.* Чи варто «дерегулювати» сферу космічної діяльності? / Малишева Н. Р // Публічне право. – 2016. – № 1. **13.** *Diederiks-Verschoor Ph., Kopal V.* An Introduction to Space Law. – Kluwer Law International BV, The Netherlands, 2008. – P.46. **14.** *Жуков Г. П.* Правовой статус космических объектов / Жуков Г. П. // Международное космическое право. учебник. Гл. 5. / отв. ред. Г. П. Жуков, Ю. М. Колосов. – М., 1999. – 360 с. **15.** *James E. Dunstan, Bob Werb.* Legal and Economics Implications of Orbital Debris Removal: Comments of the Space Frontier Foundation. In response to DARPA Orbital Debris Removal (ODR) Request for Information for Tactical Technology Office. – Washington, 2009. – 30 October. – P 5. **16.** *Там само.* **17.** *Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 62/43* Заходи з забезпечення транспарентності та зміцнення довіри в космічній діяльності від 5 грудня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_62_043E.pdf; *Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 62/43* Заходи з забезпечення транспарентності та зміцнення довіри в космічній діяльності від 5 грудня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_62_043E.pdf; *Доповідь Групи урядових експертів щодо заходів транспарентності та зміцнення довіри у космосі, А/68/189, від 29 липня 2013 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/68/189&referer=http://www.un.org/disarmament/topics/outerspace/&Lang=R. **18.** *James E. Dunstan, Bob Werb.* Legal and Economics Implications of Orbital Debris Removal: Comments of the Space Frontier Foundation. In response to DARPA Orbital Debris Removal (ODR) Request for Information for Tactical Technology Office. – Washington, 2009. – 30 October. – 12 p.

Nataliia R. Malysheva. International legal problems associated with the active space debris removal

On the example of the particular international space project «LEOSWEEP», in the implementation of which is involved the International Space Law Center under Institute of State and Law named after VM Koretsky (National Academy of Sciences of Ukraine), this article analyzes the legal issues arising in connection with the active space debris removal. The problem is considered in two interrelated aspects: formally legal and substantial. The conclusion is that the international space law, elaborated in the 60s – 70s of the 20th century, never uses the term “space debris”. The resulting legal gaps are now trying to fill in so-called acts «Soft law»: recommendations, guidelines of the specific international organizations, standards of the International Organization for Standardization, as well as acts of national legislations. In an analysis of substantive issues to minimize space debris, it is noted that the relevant legal problems related to the uneven interpretation of basic terms; the lack of clear mechanisms for registering space objects, and liability for violation of the regulations in this part; different practice of launching states in the field of registration of space objects; relationship between the state of registration and other launching states (if any), the volume and timing of dissemination of jurisdiction of the the State of registration over space objects, liability for harm caused by the debris removal from orbit; applicability and the limits of national legislation in the conflict situations; licensing activities on space debris removal, especially related international projects, some other problems. In considering these issues, the article focuses on the range of extension of the legal regime of the space object to space debris objects, regulated by international space law. The questions of the jurisdiction of States and international organizations in implementing them on the active debris removal activities are discussed. The problems of the legal relationship between the launching States which are carrying out a mission to remove debris, and those who are the launching States on removal of the object are considered. It is concluded that under the conditions of the temporary absence of the multilateral international instruments in the field of space debris mitigation, center of gravity in the regulation of the international relations on the specific space projects must be carried in the level of mutual agreements between the parties of the relevant relationship.

Key words: *space debris, space object, active space debris removal, International Space Law, national space legislation, LEOSWEEP project.*

УДК 349.42

Т. О. КОВАЛЕНКО,
доктор юридичних наук

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОМПЛЕКСНОГО
ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ**

У статті розкрито зміст поняття «комплексний і сталий розвиток сільських територій»; досліджено позитивні та негативні тенденції правового регулювання екологічної, економічної та соціальної складових сталого і комплексного розвитку сільських територій України. Незважаючи на існування великої кількості законів та підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію концепції сталого і комплексного розвитку сільських територій, ефективність правового регулювання є низькою внаслідок суттєвих юридичних дефектів, серед яких: нестабільність законодавчих приписів, особливо у сфері оподаткування; юридичні прогалини правового регулювання охорони земель; невизначеність подальшої правової долі мораторію на відчу-